

**Тамара Демченко, Світлана Іваницька**



**«ДЛЯ МЕНЕ НАШ “НАЦІОНАЛІЗМ” –  
ТО ВЛАСНЕ ВИЩА ПОНАДПАРТІЙНІСТЬ...»:  
ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ ЯК ЧЛЕН ОУН**

DOI: 10.58407/litopis.240211

© Т. Демченко, С. Іваницька, 2024. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9308-6170>, <https://orcid.org/0000-0003-1677-1013>

**Мета статті** – проаналізувати життєвий шлях і світогляд історика, публіциста, громадсько-політичного діяча, уродженця Чернігово-Сіверщини Євгена Онацького (1894–1979) у контексті еволюції від соціалістичних і федералістичних ідей до інтегрального націоналізму, висвітлити його участь в Організації українських націоналістів, охарактеризувати спілкування з Є. Коновальцем і О. Ольжичем, показати, що в досвіді італійського фашизму привертало його увагу, чому ці спостереження є значущими в сучасну добу. Запропонована робота **базується на методах** «нової біографічної історії», що означає вивчення особистості в системі соціокультурних комунікацій, і «нової інтелектуальної історії», що передбачає студіювання історичного нарративу та репрезентації / трансляції авторського тексту читацькій аудиторії. **Новизна роботи:** уперше в науковій літературі комплексно проаналізовано процес залучення «римського українця» до ОУН і його співробітництво в пресових виданнях ОУН, подано міркування Онацького про зародження й зміст ідеології тоталітарного типу та повчальність цього досвіду для молодшої течії української еміграції. Авторки **доходять висновків**, що Є. Онацький залишив потужний слід в українській мемуаристиці, журналістиці, ідеології, а також у сферах практичної діяльності, як дипломатія, викладацька робота, підготовка словників, енциклопедій, керівництво багатьма українськими інституціями в Італії й Аргентині. Громадський темперамент і комунікаційні здібності Є. Онацького, перо журналіста і розум аналітика виявилися затребуваними в царині діяльності нової політичної сили міжвоєнного періоду – Організації українських націоналістів.

**Ключові слова:** Євген Онацький, Євген Коновалець, Олег Ольжич, Організація українських націоналістів, «Розбудова нації», інтегральний націоналізм, італійський фашизм.

Історія наша циклічна й незрідка повторюється в якихось своїх визначальних проявах. Важко не думати про те, якою може бути реакція покоління сучасної української молоді на втрату Батьківщини, бо чужа держава брутально, агресивно, мілітарною силою змусила їх виїхати за кордон, перервати навчання, залишити тепло домашньої оселі, рідних, друзів і кардинально змінити своє життя. Вони зберігають у своїх телефонах телеграм-канали, де червоним палає карта повітряних тривог і лунають сирени, відстежують новини зі своїх великих / малих міст і містечок, пам'ятають кожний будинок, куди або поряд із яким прилетіла ворожа ракета. Зберігають світлини мирних часів і розвішують їх на стінах своїх студентських келій у кампусах заокеанських університетів. Добре, якщо в когось лишається можливість повернутися – будь-коли або через роки. А коли ні? Чи може це підштовхнути окремих представників цього покоління до радикалізації думок і намірів, чи з'являться серед них нові Олєги Ольжичі та Олєни Телігі? Там, далеко, на чужині, в Європі чи в Америці, вони гаряче переймаються долею Батьківщини, читають новини, виходять на мітинги, репрезентують національну культуру й зберігають українську мову та ідентичність. Вони інтегруються в західні суспільства та сприймають етичні й політичні цінності тих спільнот, вони вдячні тим людям і новому оточенню за підтримку України. Але що в їхніх душах? Ми достеменно не знаємо і знати не можемо.

У певному сенсі це підсвідомо підштовхує звертатися до історії ОУН щодо діяльності осіб, які були народжені в 1890-ті та 1900-ті рр. і назавжди опинилися в еміграції. Калейдоскоп країн, мов, культур. Чужа земля. І, як здавалося на початках, майже ніяких перспектив на майбутнє. Якою була їхня еволюція? Що відчували емігранти, як сприймали й оцінювали події на своїй далекій, прекрасній, але, здавалося, назавжди втраченій рідній Україні? Одним із таких діячів був Євген Онацький.

Причини, які спонукали авторок звернутися до цієї теми, такі. По-перше, 130-річний ювілей народин Є. Онацького, який є доречним комеморативним приводом нагадати про видатного сина України, привернути увагу до недостатньо вивчених сторінок його біогра-

фії. По-друге, життєвий шлях Онацького як шанс осмислити досвід осіб, хто в 1920-ті рр. відмовився від соціалістичних ідей та федералістичних утопій і перейшов на позиції інтегрального націоналізму. На вивчення заслуговують інтелектуали з молодшої когорти діячів Української революції, які бурхливо відреагували на втрату національної державності, не бажали бути «втраченим поколінням», намагалися знайти свій шлях і хоча б із емігрантської далечини були корисними своїй Батьківщині. По-третє, це актуальність студіювання проблематики ООН і біографій її засновників у світлі сучасних процесів трансформації ідеологій в українському суспільстві, потреба осмислити в історичній ретроспективі феномен радикалізації суспільства, суспільний запит на авторитарні методи правління та правий радикалізм. Нарешті, дискусійні питання про те, що в досвіді італійського фашизму відштовхувало й водночас приваблювало Є. Онацького? Як він оцінював відмінності між фашизмом і націонал-соціалізмом? Чому ці міркування донині вагомі й повальні для нас?

Докладний аналіз джерельної бази й історіографічного доробку, де висвітлено різні аспекти життєвого шляху, головні напрямки діяльності та грані таланту Євгена Онацького, подано в монографії Т. Демченко «Здобуття Батьківщини: життя та творчість Євгена Онацького» (2016)<sup>1</sup>. Ще в 1964 р. в Аргентині з'явився друком покажчик його праць<sup>2</sup>, який нині, звичайно, варто доповнити й перевидати. Сам Є. Онацький писав, що створив 52 книжки, із яких 38 було надруковано<sup>3</sup>.

Можна виділити різні види публікацій, присвячені Є. Онацькому та його життєвій траєкторії: науково-публіцистичні тексти (Ю. Бойко, В. Верига, М. Гаврилюк, Д. Нитченко (Д. Чуб)); наукові статті (Л. Винар, М. Мушинка, С. Білокінь, Т. Демченко, М. Тимошик, С. Єсюнін, Н. Зубець, Н. Черниш, А. Ситор, М. Яцимирська, М. Лецкін); енциклопедичні гасла (П. Одарченко, О. Ясь), праці довідкового характеру (В. Верстюк, Т. Осташко, Г. Стрельський, В. Рог, С. Бутко); публікації джерел (окремо й у додатках до статей чи книжок, в археографічних виданнях і збірниках документів) (Л. Винар, М. Антонович, Т. Демченко, С. Іваницька); сюжети в наукових виданнях, присвячених ООН, окремим діям та пресі українських націоналістів (П. Мірчук, О. Зайцев, О. Богуславський). Слід звернути увагу на розміщення в останнє десятиліття праць і окремих статей Є. Онацького на сайтах краєзнавчого та націоналістичного спрямування<sup>4</sup>, шанобливе ставлення до його постаті й доробку сучасними членами ООН.

Євген Дометійович Онацький (1 (13) січня 1894 – 27 жовтня 1979) народився у м. Глухів (тоді Чернігівської губернії, тепер Сумської обл.) у родині вчителя. Гімназичну освіту завершив у Кам'янці-Подільському, куди батька призначили директором місцевої гімназії. У 1912–1917 рр. юнак навчався на історико-філологічному відділенні університету св. Володимира, брав активну участь в українському студентському русі. На формування особистості цієї помітної постаті національно-визвольного руху доби Української революції 1917–1921 рр., а згодом української політичної еміграції, очевидно, справила вплив та обставина, що він народився на північному сході Лівобережної України, у Чернігово-Сіверщині, підліткові роки провів на Поділлі, а юність – у Києві. Поняття соборності українських земель для Є. Онацького було не абстракцією, а стійким переконанням, виробленим на основі власного життєвого досвіду. Про це свідчать його численні публікації, зокрема, спогади, листування, публіцистика. Не менш суттєвим фактором, що визначив долю нашого героя, став приклад його батька Дометія Григоровича. На початку січня 1932 р. Є. Онацький зафіксував у щоденнику цікаву біографічну інформацію про нього: «На прохання “Української Енциклопедії” вислав до неї мої біографічні дані. Дописав також короткі дані і про покійного мого батька, що дописував під різними псевдонімами з Глухова, а потім і з Кам'янця, до “Киевских Откликов”, до “Ради” та до педагогічного журналу “Світло”. В цьому останньому писав під псевдонімом “Збір” чи “Збірок”, себто з села Бірок коло Гадяча, коло якого знаходився Хоменківський хутір, що з нього він походить. Це був великий патріот, що, вчителюючи, виховав чимало української молоді, хоч з огляду на тодішні обставини й мусив бути “Нікодимом”. Помер він з голоду в 1921 р. Писав мені про це брат Сашко. Дати народження не пригадую. В перші дні революції видав

<sup>1</sup> Демченко Т. Здобуття Батьківщини: життя та творчість Євгена Онацького. Чернівці: ПП «Освітній центр», 2016. С. 6–16.

<sup>2</sup> Бібліографія праць професора Євгена Онацького 1917–1964 / Улож. М. Гаврилюк. Буенос-Айрес: [б. в.], 1964. 59 с.: портр.

<sup>3</sup> Онацький Є. Автобіографія. *Український історик*. 1980. № 1–4. С. 175.

<sup>4</sup> Див., напр.: Онацький Є. Імперіалізм духа. *Сумський історичний портал*. URL: <https://history.sumy.ua/actually/365-imperializmdukh.html>; Онацький Є. «Дві революції». *Ватра*. URL: <https://www.vatra.cc/yevropa/yevenhenonatskyu-dvi-revoluyutsiyi.html>; Онацький Є. Римські відгуки роттердамської трагедії. Записки українського журналіста. *Календар-альманах «Відродження» на 1953 р.* Буенос-Айрес. С. 29–38 // *Архів ОУН*. URL: <https://ounu.info/publications/1353/rymski-vidhuky-rotterdamskoi-trahedii.html>.

він був у Глухові кілька чисел українського часопису, назви якого не пригадую. Я написав був до нього репортаж з Конгресу, що обрав Центральну Раду. Виїжджаючи з Києва в 1919 р. за кордон, я залишив його на моєму місці бібліотекаря в Миському Київському Музеї, де він працював із М. Біляшевським та Д. Щербаківським. Не знаю, коли і як він покинув це службу. Помер в Трипіллі, де його поховано. А мама лежить у Глухові...»<sup>5</sup>.

Можна припустити, що Оनाцький-старший вплинув на сина й у іншому плані: він прищепив любов до книги й читання, чим заклав підвалини для інтелектуального зростання, постійного прагнення до набуття знань у різноманітних галузях гуманітаристики. Проживши 60 років за межами України, Є. Онацький сформувався як видатний український журналіст, учений, перекладач, автор надзвичайно цікавих мемуарів і енциклопедист, бо вершиною його творчого спадку вважається «Українська мала енциклопедія» («УМЕ»), що побачила світ у столиці Аргентини – місті Буенос-Айрес – у 1957–1967 рр. Із 2016 р. вона перевидається в Україні. Упорядник і науковий редактор С. Білокін чітко схарактеризував «УМЕ»: це – «квінтесенція українського світосприймання й думання», а роботу над подібним проектом, виконану однією людиною, оцінив як подвиг<sup>6</sup>.

Є. Онацький з дружиною виїхали за кордон 14 січня 1919 р. «спеціальним дипломатичним поїздом» делегації УНР на Паризьку мирну конференцію. Через багато років по тому автор передмови до видання останньої книги Є. Онацького, громадський діяч, історик і журналіст Василь Верига так пояснив причину цього відрядження, водночас охарактеризувавши й молодого дипломата: «Коли після протигетьманського повстання Директорія побачила, що легше було усунути Гетьмана, ніж вдержати владу перед большевицькою навалою, яка захоплювала різношерстних повстанців, готових воювати проти панів і поміщиків, але не проти тих, які проголосили гасло “грабуй награване”, вже в січні 1919 р. висилала якнайбільше української інтелігенції не на села просвіщати населення, але за кордон на різні “дипломатичні місії”, і то часто таких, які не знали жадної чужої мови. Серед тих молодих кандидатів на дипломатів знайшовся і Євген Онацький з тією тільки різницею, що він мав до того здібності, вроджену інтелігенцію й культуру, скріплену високою освітою, знанням чужих мов та гладкою поведінкою»<sup>7</sup>. «Увесь наш багаж і все наше майно, – згадував Є. Онацький, – складала три невеликі куферки, з котрих один був повний книжками. – Були там вісім томів “Історії України-Руси” М. Грушевського, “Історія Зах[ідної] України” М. Василенка, три томи “Описания Старой Малороссии” О. Лазаревського і чимало інших рідких і цінних книжок з історії української культури, що мали служити мені, як я думав, виїжджаючи з Києва, як журналістові, оборонцеві, пропагандистові української визвольної справи при делегації Української Народної Республіки на мирову Конференцію в Парижі»<sup>8</sup>.

Професор Любомир Винар, який досить добре знав Онацького, писав: «Євген Онацький – клясичний зразок людини енциклопедичного знання, творця нових культурних вартостей, а разом людини – суспільного активіста і політичного діяча, якому ціле життя присвчувала провідна ідея боротьби за самобутність і державність української нації, за визнання її державних атрибутів на міжнародному політичному форумі. Євген Онацький є символом чесності з нацією, якій присвятив усе своє трудолюбиве життя. Належав він до тих, які справи своєї нації ставили вище за свої приватні інтереси, за вигоди спокійного, подружнього життя»<sup>9</sup>.

Щодо осмислення уроків визвольних змагань, то в Онацького цей процес відбувся дуже швидко – уже в 1920 р. він категорично відмовився від завуальованих пропозицій виїхати до радянської України разом із колишніми соратниками по есерівській партії, і взагалі здійснив переоцінку свого ідейного багажу. Здається, усе, що мало стосунок до соціалістичної ідеології, було звідти безжално викинуте. Світоглядні пошуки «першої римської доби» відбилися у праці публіциста «Націоналізм і індивідуалізм» (1933), там Онацький виразними мазками окреслює недоліки індивідуалізму, вважаючи, що він веде до егоїзму в моральному плані, лібералізму й демократії (останні трактувалися як ворожі ідеології націоналізму) – у політиці, а все разом до анархії – «руйнування всякого державного зв'язку». Але, оскільки колективізм / соціалізм ще гірші, то націоналізм бере на себе функцію третьої сили, проповідуючи в моралі ідеали «жертвості і самопосягати», а в

<sup>5</sup> Онацький Є. У Вічному місті: Записки українського журналіста. Торонто: Новий шлях, 1981. Т. 2: Роки 1931–1932. С. 257.

<sup>6</sup> Білокін С. Переднє слово. Онацький Є. *Українська мала енциклопедія: У 4-х т. Вид. 2-ге, уточнене.* Київ: Університетське вид-во «Пульсари», 2016. Т. 1. С. VII, IX.

<sup>7</sup> Верига В. Професор Євген Онацький. *Онацький Є. У Вічному місті: Записки українського журналіста.* Торонто: Новий Шлях, 1981. Т. II: Роки 1931–1932. С. III.

<sup>8</sup> Онацький Є. По похилій площі: Записки журналіста і дипломата. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1964. Ч. 1. С. 5.

<sup>9</sup> Винар Л. Євген Онацький – чесність з нацією: 1894–1979 рр. Нью-Йорк–Мюнхен–Торонто: УІТ, 1981. С. 11.

політиці приводячи до «справжньої організації». Слід зазначити постійний та негасимий інтерес героя до проблем рідної України. «То був його вічний біль і невилгойна рана»<sup>10</sup>.

У 1927–1943 рр. Онацький – голова Української громади в Римі, автор «Діла», «Нового часу», «Свободи», «Літературно-наукового вістника» та інших видань. Є. Онацький розпочинає активне листове спілкування з головою Проводу українських націоналістів – полковником Є. Коновальцем, і вже наприкінці 1929–1930 рр. стає членом ОУН, а незабаром і представником ОУН в Італії. З 1930 р. Онацький (псевдоніми «Дометенко», «Винар», «Італ», «Тарас») стає постійним співробітником націоналістичного журналу «Розбудова нації», який видавався у Празі Миколою Сціборським і Володимиром Мартинцем. Але погляди Онацького не вирізнялися особливим радикалізмом. Значно пізніше, у середині 1950-х рр., він так визначив сутність своїх переконань: «Український націоналізм, що поклав у підвалини своєї ідеології національний солідаризм, фактично спирається на дуже давню – і чисто українську – традицію й ідею солідарності роду – людей спільного походження, які заступили давній кровний зв'язок чисто духовим і ідейним зв'язком пов'язання між собою, як у Шевченка всіх “мертвих, живих і ненароджених”, українців, що визнають себе приналежними до однієї, всім спільної, соборної української нації»<sup>11</sup>. Один із перших біографів Онацького Л. Винар влучно охарактеризував процес його ідеологічної еволюції: «Був здібним політиком, людиною високої товариської культури, і це сприяло зв'язкам Онацького з чужинецькими політичними діячами ... Приступлення молодого, здібного політика до ОУН треба уважати закономірним явищем. По довголітніх світоглядних шуканнях Є. Онацький себе “віднайшов” і прийняв ідеологію українського націоналізму ... Євген Онацький був глибоко моральною людиною і разом політиком-реалістом, який усю свою діяльність розглядав під кутом інтересів і добра української нації. У його розумінні націоналізм – “це власне вища понадпартійність, а ніяк не нова партія, що служить партикулярним інтересам і кар'єрам” (У вічному місті, стор. 118)»<sup>12</sup>.

Львівський дослідник О. Зайцев так визначив фактори, що зумовили оформлення націоналістичної ідеології та організації: «“Поворот праворуч” частини українського національно-визвольного руху можна пояснити низкою причин: розчаруванням у демократичних традиціях старшого покоління, яке прогало війну за незалежність; незадоволенням західними демократіями, що санкціонували поділ України між сусідами; еволюцією Польської держави від парламентарної демократії до “санаційної” диктатури; асиміляційним тиском Варшави; наступом (і прикладом) польського націоналізму: зростанням інтегрального націоналізму й тоталітаризму в Європі; державним терором у СРСР і репресивною політикою польської влади, які спонукали насильству протиставити насильство»<sup>13</sup>. Натомість Я. Грицак зосередив увагу на такому потужному чиннику «посилення тоталітарних течій» у житті західних українців «лівого (КПЗУ), а потім й правого (ОУН) напрямів», як радянська Україна. На його думку, «сталінські антиукраїнські репресії несли основну відповідальність за карколомний успіх українського націоналізму» і дали: «Вістря своєї боротьби ОУН спрямовувала проти місцевих режимів і проти власних “угодовців”, але головним своїм ворогом вона завжди вважала комуністичну Москву»<sup>14</sup>. Цей висновок багато чого пояснює у випадку прилучення до руху наддніпрянця Євгена Онацького. Він тяжко переживав поразку революції, ще більше – втрату Батьківщини, і дуже добре знав, кому завдячує тим, що Україна стала для нього недоступною.

У свою чергу, Провід ОУН (ПУН) був зацікавлений в тому, щоб залучити на свій бік відомих українських інтелектуалів, котрі змушені були шукати прихистку в Європі. Як лідер ОУН, Є. Коновалець провадив активну міжнародну політику, намагаючись знайти союзників у її боротьбі<sup>15</sup>. Із щоденникових записів Є. Бачини-Бачинського видно, що в серпні 1929 р. Є. Коновалець цікавився думкою останнього про Є. Онацького<sup>16</sup>. А перша стаття римського українця в друкованому органі ПУН «Розбудова нації» з'явилася вже в третьому числі місячника й стосувалася вкрай актуальної проблеми: «Листи з Італії. Дещо про фашизм»<sup>17</sup>.

<sup>10</sup> Демченко Т. Здобуття Батьківщини: життя та творчість Євгена Онацького. С. 66.

<sup>11</sup> Онацький Є. Завзяття чи спокуса самовиправдання: Нариси з суспільного життя. Париж, 1956. С. 179.

<sup>12</sup> Винар Л. Євген Онацький – чесність з нацією: 1894–1979 рр. С. 14.

<sup>13</sup> Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті рр.): Нариси інтелектуальної історії. Київ: Критика, 2013. С. 248.

<sup>14</sup> Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза, 1996. С. 206–207.

<sup>15</sup> Зайцев О. Коновалець Євген Михайлович. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Коновалець, Євген Михайлович>.

<sup>16</sup> Бачина-Бачинський Є. Щоденник із Женев. Життя і смерть полковника Коновальця: Документи. Матеріали. Спогади. Щоденники. Листи. Фотографії. Львів: Червона калина, 1993. С. 129.

<sup>17</sup> Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Львів: Українське видавництво, 2003. Т. 1: 1920–1939. С. 80.

Є. Онацький став членом ОУН у тому ж році, що підтверджується листом Є. Коновальця до В. Мартинця від 10 липня 1930 р., в якому лідер ОУН повідомляє, що доручив М. Сціборському надіслати Євгену Дометійовичу заяву для вступу до організації<sup>18</sup>. Звичайно, не йшлося про те, щоб він виступав у ролі бойовика, виконував якісь завдання, пов'язані з терористичними акціями. Лідерам руху важило його журналістське перо, приваблювали зв'язки в Римі, можливість заснувати осередок у цій європейській столиці, яка привернула їхню увагу диктатурою Б. Муссоліні. Дослідники історії українського націоналізму зазначили, що в 1930 р. «Є. Коновалець через відомого українського громадського діяча і дипломата Є. Онацького, який тоді мешкав у Римі, замислив створити у цьому місті відділ ОУН та зацікавити українським питанням урядові кола Італії, розглядаючи такий напрям дії, як альтернативу німецькій орієнтації»<sup>19</sup>.

З-поміж сюжетів про особисте спілкування з видатними діячами ОУН довоєнної доби варто виокремити два: контакти з Євгеном Коновальцем (1891–1938) – головою Проводу українських націоналістів, та одним із її відомих і визнаних діячів і талановитим поетом й ученим Олегом Ольжичем (Кандибою; 1907–1944). Між двома майже ровесниками Євгенами, попри різницю в місці народження (один типовий наддніпрянець, інший – галичанин), різних талантах і вподобаннях існували взаєморозуміння й обопільна симпатія. Після особистого спілкування з Є. Онацьким його тезка написав до В. Мартинця: «Скажу Вам тільки коротко, що п. О[нацький] зробив на мене дуже гарне враження. Це людина ще не здеморалізована, з досить великим, на мою думку, журналістичним хистом. Там в нього наклеюються деякі справи, які можуть мати навіть великий вплив на дальший розвій діяльності ОУН, розуміється, треба мати терпеливість»<sup>20</sup>. Є. Онацький теж високо цінував особистість першого провідника ОУН і його роль в українському визвольному русі. Заслугою Є. Онацького можна вважати те, що своїм циклом статей із нагоди 20-річчя загибелі Є. Коновальця (надруковані в газетах «Українське слово», Париж та «Свобода», Джерсі-Сіті, США у 1958 р.) він привернув увагу української діаспори до конкретних обставин загибелі вождя й спричинив палку дискусію<sup>21</sup>. Природно, що справжнього прізвиська вбивці він не знав, але, проаналізувавши відомі факти, правильно «вирахував», хто з контактів полковника Коновальця вчинив замах. Це був Валюх – П. Судоплатов. Тільки через 25 років, уже по смерті Є. Онацького, праця останнього та статті інших авторів під назвою, яку серії дав сам ініціатор журналістського розслідування, вийшли окремою книжкою, а ще через 10 років з ними міг познайомитися й український читач<sup>22</sup>. Хоча в діаспорі мало хто сумнівався в причетності до замаху радянської розвідки. Так, А. Жуковський у 55-ту річницю смерті Є. Коновальця писав, що він та С. Петлюра «загинули з наказу того самого ворога-окупанта»<sup>23</sup>. Тільки з появою мемуарів П. Судоплатова питання щодо організаторів та виконавців замаху лідера ОУН прояснилося. А. Кентій однозначно вважав останнього людиною, що привела в дію пекельну машину в Роттердамі<sup>24</sup>.

Зі ще однією яскравою особистістю з керівництва ОУН життєві шляхи Є. Онацького, імовірно, перетнулися після заснування в 1937 р. Культурної референтури Проводу ОУН, яку очолив Олег Ольжич. Євгена Дометійовича було запрошено до співпраці<sup>25</sup>. Вицезгдане листування дає уявлення про її характер. Зміст торкався насамперед видавничих справ, причому Ольжич добивався поліпшення наукового апарату статті свого кореспондента<sup>26</sup>.

Публікатор листів М. Антонович визнав правоту редактора, з'ясувавши особливості наукової методики Є. Онацького: він «був дуже ощадний, друкував свої праці на тонкому папері без маргінесу і в рядок, а з уваги на додаткові поправки, його машинопис було

<sup>18</sup> Коновалець Є., Мартинець В. «Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...» Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930 (Листування Голови Проводу ОУН Є. Коновальця і секретаря ПРУН В. Мартинця). Київ: Темпора, 2003. С. 182.

<sup>19</sup> Кентій А. Євген Коновалець і початки діяльності ОУН: Передмова. «Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...»: Невідомі документи організації українських націоналістів. Рік 1930 (листування Голови Проводу ОУН Є. Коновальця і секретаря ПРУН В. Мартинця) / Ред. Ю. Олійник. Київ: Темпора, 2003. С. 24.

<sup>20</sup> Коновалець Є., Мартинець В. «Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...»... С. 165.

<sup>21</sup> Онацький Є. Шляхом на Роттердам. Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка, 1983. С. 6; Також див.: Онацький Є. Римські відгуки роттердамської трагедії. Записки українського журналіста. Календар-альманах «Відродження» на 1953 р. Буенос-Айрес. С. 29–38.

<sup>22</sup> Онацький Є. Шляхом на Роттердам. 181 с.; Онацький Є. Шляхом на Роттердам. Життя і смерть полковника Коновальця: Документи. Матеріали. Спогади. Щоденники. Листи. Фотографії. Львів: Червона калина, 1993. С. 216–291.

<sup>23</sup> Жуковський А. Євген Коновалець – у 55-ту річницю смерті. ОУН: минуле і майбуття. Київ: Фондація ім. О. Ольжича, 1993. С. 36.

<sup>24</sup> Кентій А. Євген Коновалець і початки діяльності ОУН... С. 3.

<sup>25</sup> Зінкевич О. Олег Ольжич. Шляхи життя, творчості й боротьби. Ольжич. О. Вибрані твори / Упоряд. О. Зінкевич; передм. Є. Сверстюк. Вид. друге. Київ: Смолоскип, 2009. С. 392–393.

<sup>26</sup> Листи О. Кандиби до Є. Онацького / Публікація М. Антоновича. Український історик. 1985. № 1–4. С. 144–145.

трудно читати. Д-р Кандиба, який пройшов сувору школу Карлового університету (археологі Нідерле, Стоцький та ін.), звертав увагу на недостатність та недокладність приміток»<sup>27</sup>. Однак у поштової листівці від 30 жовтня О. Кандиба знову запрошував Є. Онацького до співпраці: «Ваша тема до історичного збірника звучить: Політика світових держав супроти України 1917–20 рр. Це має бути систематичний історичний нарис, а не фрагмент»<sup>28</sup>. На перший погляд, нічого надзвичайного, пов'язаного зі збройним протистоянням, – буденні клопоти редактора. Героїчний чин для Олега Ольжича наступив трохи пізніше, коли він очолив українське націоналістичне підпілля в Києві, після розгрому його гестапівцями перебрався до Львова, де й був заарештований. Загинув у таборі Заксенгаузен, де довелося поневірятися й Є. Онацькому. Для останнього молодший колега й соратник залишився на все життя зразком борця, інтелектуала, патріота.

У доробку героя нашого нарису є дві газетні публікації, присвячені Олегу Ольжичу<sup>29</sup>. У листі Є. Онацького до Д. Штогрини від 11 лютого 1966 р. знаходимо таку характеристику полеглого героя: «Ольжич був в першу чергу великим ідеалістом і навіть мав організаційне псевдо “Ідеаліст”, з того випливала його революційність як почуття обов'язку перед поневоленою Батьківщиною; взагалі в ньому почуття обов'язку було незвичайно сильне, і воно відбивалося не тільки на його політичній діяльності, але й на науковій, де він виявляв просто таки педантичність. Я мав нагоду спостерігати його, як він у Римі, не знаючи належно італійської мови, все ж вперто працював із проф. Л. Сальвіні над перекладом на італійську мову українських новел, – я просто таки подивляв тоді його впертість, що була впливом його сильної волі та знову таки почуття національного обов'язку»<sup>30</sup>. Певною мірою ця оцінка може стосуватися й самого автора. У будь-якому випадку вона переконливо доводить, які людські якості варті були його уваги та поваги.

Своїм ідейно-політичним налаштуванням, організаційними зв'язками, людськими симпатіями Є. Онацький, безумовно, належав до тієї течії в ОУН, яку згодом стали називати мельниківцями. Згідно зі спогадами М. Стахів, навіть «засідання й наради учасників Великого Збору» ОУН, на яких у серпні 1939 р. новим вождем було обрано А. Мельника, відбувалися в «просторому мешканні» професора Онацького в Римі, на Корсо д'Італія, 6<sup>31</sup>. І. Лисяк-Рудницький писав: «Фракція А. Мельника ... завжди підкреслювала свою вірність ідейним традиціям старого, довоєнного націоналізму, проте практичною співпрацею з іншими еміграційними партіями на терені УНРади вона довела свій відхід від націоналістичної виключності. Ця група, що об'єднує переважно більш поміркований, в більшості інтелігентський націоналістичний елемент, виявляє право-консервативні тенденції»<sup>32</sup>. У 1965 р. Є. Онацького обрали членом Сенату ОУН<sup>33</sup>.

Щодо проблематики української визвольної боротьби, то в 1930-ті рр. Онацький публічно наполягав, що «єдине й дійсно реальне завдання еміграції – в захованні й підтримці традицій визвольної боротьби», пропагуючи гасло «Українська Самостійна Соборна Держава»<sup>34</sup>. 21 січня 1932 р. в Брюсселі було підписано важливий документ – «Декларацію українських еміграційних осередків Європейського об'єднання українських організацій на чужині для виборення національної і державної незалежності України». У тексті лунали тези про мету й засади об'єднання: воно є «позапартійним, національно-громадським стоваришенням федеративного характеру», щоб «боронити матеріальні і моральні інтереси українців закордоном та змагати як на терені українського, так і міжнародного життя до здійснення національно-державного ідеалу українського народу». Документ підписали сім діячів, поміж них: від українців Бельгії Дм. Андрієвський, Чехословацької Республіки – М. Галаган, «за Українську громаду в Римі – Є. Онацький»<sup>35</sup>.

На очах Є. Онацького відбувався процес утвердження тоталітарного режиму в Італії. Непростим і малодослідженим є питання щодо ставлення Онацького до ідеології та практики італійського фашизму, бо для багатьох прибічників українського націоналізму ідеологія й практика фашизму здавалися втіленням їхніх власних намірів і планів, спонукали до глибшого вивчення феномену, спокуюшали стати на шлях наслідування. Олег Ольжич

<sup>27</sup> Листи О. Кандиби до Є. Онацького. С. 145.

<sup>28</sup> Там само. С. 146.

<sup>29</sup> Ольжич О. Вибрані твори / Упоряд. О. Зінкевич; передм. Є. Сверстюк. Вид. друге. Київ: Смолоскип, 2009. С. 626.

<sup>30</sup> Лист Є. Онацького до Дм. Штогрини. *Український історик*. 1985. Ч. 1–4. С. 158–159.

<sup>31</sup> Стахів М. «Пацифікація» Західної України і моя співпраця з полк. Мельником. *Андрій Мельник. Спогади та документи*. Київ: Вид-во О. Теліги, 1995. С. 152.

<sup>32</sup> Лисяк-Рудницький І. *Націоналізм*. Історичні есе. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 256.

<sup>33</sup> *Український націоналізм: Антологія* / Упоряд. В. Рог. Київ: Українська Видавнича Спілка ім. Юрія Липи, 2011. Т. 2. С. 22.

<sup>34</sup> Онацький Є. Завдання еміграції і реальна робота. *Розбудова нації*. 1929. Ч. 6–7. С. 206.

<sup>35</sup> Українська політична еміграція 1919–1945: документи і матеріали / Упоряд. В. Лозицький. Київ: Парламентське вид-во, 2008. С. 451.

прохав Онацького підготувати роботу до збірника комісії (при Українському Науковому інституті в США) про суспільно-політичний устрій фашизму. Цей намір не був реалізований, однак праці останнього з цієї теми з'являлися у «Розбудові нації». У першому листі з Італії Є. Онацький з певним захопленням писав про італійських фашистів (див. додаток 1). Хоча в публіцистиці Є. Онацького домінувало позитивне ставлення до політики дуче, однак він скептично оцінював шанси на приживлення досвіду в українських реаліях, вбачаючи між двома різновидами інтегрального націоналізму суттєву відмінність. Онацький усвідомлював: такий тип ідеології й організації влади є неприйнятним для бездержавної нації, якою були українці; до того ж для нього, що завжди прагнув індивідуальної свободи, були неприйнятними фашистські методи державного терору, які вельми нагадували сталінську систему в СРСР<sup>36</sup>.

І все ж такі фахівці зазначають, що в середовищі ОУН найактивнішим пропагандистом фашистського досвіду залишався Онацький. У своїх статтях він доводив вищість фашистської корпоративної держави, яка підпорядковує всі суспільні сили своїй дисципліні, над демократично-ліберальною державою, що сама є полем для гри суспільних сил; виправдовував скасування свободи преси в Італії необхідністю сильної влади, дисципліни та об'єднання всіх зусиль нації; протиставляв фашизм більшовизмові як реальну політику в інтересах нації – відірваній від життя утопії, а водночас як справжню, духовну революцію – матеріалістичній революції більшовиків, яка, мовляв, давно перетворилася на дику та безглузду контрреволюцію. Онацький вітав «оголошення війни теперішній Європі, для збудовання Європи цілком нової, перейнятої новим, активним фашистським духом», і закликав спільно з фашизмом рішуче вирушити проти старого ладу псевдodemократичної Європи та нового ладу псевдокомуністичної Євразії<sup>37</sup>.

На думку О. Зайцева, статті Онацького допомагають зрозуміти, що приваблювало членів ОУН в італійському фашизмі. Публіцист наголошував, що не фашистська практика використання державної влади найбільше цікавить українських націоналістів, а його «ідеалістичні» аспекти, які виявилися ще на стадії боротьби за владу: небажання миритися з накиненою ззовні «долею», воля до перемоги, прагнення до духовного переродження й творення нової людини, до національного єднання понад партійними, становими та регіональними інтересами<sup>38</sup>. Однак профашистський ентузіазм Онацького викликав застереження в деяких керівників ОУН, про що член ПУН Микола Сціборський 19 квітня 1930 р. писав до Є. Коновальця. М. Сціборський був проти оспівування фашизму не стільки з принципових, скільки з тактичних міркувань, побоюючись, що демонстративна прихильність до нього може призвести до небажаних наслідків для ОУН. Сам Сціборський наприкінці 1932 р. виголосив у Парижі реферат «Критика фашизму». Прочитавши про це в російській емігрантській газеті «Последние новости», Онацький, який щосили переконував італійських можновладців у симпатіях ОУН до фашизму, написав Коновальцеві обуреного листа, запитуючи, чи буде ОУН колись мати єдину лінію в закордонній політиці? Коновалець суворо покартав Сціборського й закликав надалі дотримуватися зовнішньополітичного курсу ОУН та не перешкоджати необдуманими кроками політиці Онацького в Римі. Представник ОУН у Великобританії Євген Ляхович підтримував Онацького і вважав, що фашизм – це стихія, яка захоплює світ, і український націоналізм має відповідати цій стихії<sup>39</sup>.

Найбільш яскраві тексти Онацького, де домінувала зазначена проблематика, у 1942 р. видано окремою збіркою «Італія і фашизм (1920–1935). Сторінки з римського щоденника» у серії «Загальна бібліотека» накладом 3000 примірників (Т. 1. Прага: Українське вид-во «Пробоем», 1942. 228 с.). У додатку подано працю Б. Муссоліні «Доктрина фашизму».

У 1928–1939 рр. Є. Онацький серед українських журналістів вважався одним із провідних експертів з міжнародних справ та питань внутрішньої політики країни Рад. Водночас зростає і його авторитет як ученого. У 1936–1940 рр. Євген Дометійович – професор української мови у Вищому Східному інституті в Неаполі, в 1940–1943 рр. – лектор у Римському університеті. Досі затребуваними є його праці того часу: «Українська теоретично-практична граматики для італійців» (1937), «Studi di Storia e di Cultura Ucraina» (1939), «Словник українсько-італійський» (1941), «Основи суспільного ладу» (1941, 1949), «Чарівне коло та ритуальне оголення» (1938), «Сторінки з римського щоденника» (Т. I–II, 1942–43) та ін.

<sup>36</sup> Докл. див.: Демченко Т. Здобуття Батьківщини: життя та творчість Євгена Онацького... С. 73, 76.

<sup>37</sup> Див.: Зайцев О. Український націоналізм та італійський фашизм (1922–1939). *Україна Модерна*. URL: <https://uamoderna.com/md/98-zaitsev/>.

<sup>38</sup> Там само.

<sup>39</sup> Там само.

Виразна антинацистська позиція Онацького, його публічні протести проти звірств німецьких окупантів в Україні перетворили його на «ворога Третього рейху»<sup>40</sup>. Євген Онацький був заарештований німцями за кілька тижнів після капітуляції уряду П'єтро Бадольйо – 3 вересня 1943 р. Його протримали в Римі до 15 жовтня й відправили до Берліна. До 12 грудня 1943 р. він перебував у в'язниці та давав свідчення слідчому гестапо Вірзінгу. Після того його перевели в «Целленбау», де вже перебував ще один мельниківець Олег Штуль. На початку березня 1944 р. Онацького відвезли на спільний з Мельником допит, який проводив есесівський офіцер Вольф. Німці дали Онацькому змогу пообідати разом з Мельником у найближчому ресторані. Вони могли говорити між собою тільки німецькою в присутності двох агентів гестапо. Після того Онацького повернули в «Целленбау», а Мельника – в готель-в'язницю в Альпах. У «Целленбау» вони знову зустрілися на початку вересня 1944 р. Онацький був звільнений разом з «вождем ОУН» 18 жовтня 1944 р.<sup>41</sup> За внутрішньою документацією ОУН (м), у жовтні 1944 р. з німецьких таборів і тюрем звільнили 43 члени ОУН (м), серед яких, зокрема, були Андрій та Софія Мельники, Євген Онацький, Дмитро Андрієвський, Михайло Селешко, Василь Вассіян, Володимир Мартинець, Петро Войновський та ін. Однак на волю вийшли далеко не всі члени організації. Навесні 1945 р. у концтаборах, тюрмах і трудових таборах Німеччини перебувало ще 179 мельниківців<sup>42</sup>. Згодом Євген Дометійович написав про ув'язнення спомини «У Вавилонському полоні» (Буенос-Айрес, 1949).

Після звільнення з тюрми настає короткочасний «другий римський період» у житті Онацького. Відчуваючи реальну загрозу потрапити до рук НКВС, він прийняв нелегке рішення емігрувати до Аргентини, де йому з дружиною Ніною довелося фактично заново створювати своє «коло життя». В «аргентинський період» учений працював дуже напружено, підготував до друку великий «Українсько-італійський словник» (продовження римського видання 1941 р.), вісім томів «Записок українського журналіста» за 1931–1938 рр., праці «Мітологія греків і римлян», «Шляхом на Роттердам», «Відгуки Роттердамської трагедії в Римі». Видав книжки «У вічному місті: Записки українського журналіста. Рік 1930» (1954), «Завзяття чи спокуса самовиправдання: нариси з суспільного життя» (1956), «Очима душі – голосом серця» (1956), «Портрети в профіль» (1965) та ін. Одноосібно упорядковав у 1957–1967 рр. «Українську малу енциклопедію» (16 книг, 2148 с., наклад 1000 прим.), яка стала синтезом історичних і етнографічних дослідів науковця, працею цілого життя (автор увів у вжиток аббревіатуру «УМЕ»).

Євген Онацький – інтелектуал високого рівня, закоханий в українську літературу, історію, книжку як найяскравіший феномен культури й духовності. За характером урівноважений і поміркований, витриманий, він завжди чітко визначав мету й йшов до її реалізації, не розмінюючись на дрібниці. Учений і громадський діяч користувався авторитетом і пошаною не тільки в колах української громади Аргентини, але й США, Канади, країн Західної Європи, проте, як засвідчують його листи, і йому чимало діставалося від вороже налаштованих критиків<sup>43</sup>. Євген Дометійович залишив потужний творчий доробок, що має не тільки академічне значення. Багато висловлених ним міркувань, спостережень, висновків актуалізуються реаліями сьогодення.

Здібний учень і студент, Євген Онацький міг претендувати на кар'єру вченого, публіциста, громадського або й державного діяча, проте жовтневі події 1917 р. на теренах колишньої Російської імперії перекреслили для нього цей шлях, як і для багатьох інших. Досліджувати як науковець життєві дороги українських діячів він не зміг, бо з 1919 р. й до самої смерті змушений був жити за межами України. Однак ніхто й ніде не міг йому заборонити робити свою справу на публіцистичному рівні та в мемуарах. Л. Винар зазначив, що «улюбленим жанром» професора була біографія. Він створив близько 200 подібних статей. Тільки в італійському «Літературному словнику творів і персонажів усіх часів і літератур» (Рим, 1941–1943 рр.) уміщено майже 50 біографічних гасел, які належать йому<sup>44</sup>.

Важливою складовою його спадщини є праці морально-філософського та естетично-філософського змісту. Про те, як Онацький дивився на питання духовності, свідчить, на-

<sup>40</sup> Див.: Демченко Т. Здобуття Батьківщини: життя та творчість Євгена Онацького... С. 97–103.

<sup>41</sup> Радченко Юрій (Амір). «Падають в братні могили <...> члени Організації українських націоналістів»: нацистські репресії проти мельниківців (1941–1944 рр.). Ч. 3. *Україна Модерна*. URL: <https://uamoderna.com/backward/padauiu-v-bratni-mohyly-chleny-orhanizatsii-ukrainskykh-natsionalistiv-natsystski-repressii-proty-melnykivtsiv-1941-1944-т-chasty-na-3/>.

<sup>42</sup> Там само.

<sup>43</sup> Див.: Демченко Т., Іваницька С. Історія створення «Української малої енциклопедії» у листуванні Євгена Онацького і Романа Бжеського (1957–1968). *Український археографічний щорічник*. Київ: Українські пропілеї, 2018. Вип. 21/22. С. 861–894.

<sup>44</sup> Винар Л. Євген Онацький – чесність з нацією. *Український історик*. 1980. Ч. 1–4. С. 164. Також див.: Демченко Т., Іваницька С. Проблемно-тематичний діапазон біографічних нарисів Євгена Онацького (на прикладі збірки «Портрети в профіль»). *Українська біографістика*. 2016. Вип. 13. С. 204–220.



приклад, уривок художнього тексту (головне ядро книжки – 60 «переспівів» – було взято в Н. Сальванескі):

«У галасі великого міста, в боротьбі за фізичне існування, в культурі розваг і спорту, і постійного порушення прав людської гідності, наша душа постійно намагається подати свій застережливий голос.

Але ми не вміємо до нього прислухатися.

Занадто мало уваги присвячуємо ми життю душі, хоч тільки воно й важить у поступі кожного з нас.

На жаль, ця тема мало приваблює тих, хто має звичку забагато розмовляти з іншими, і дуже мало з самим собою.

Говорячи з іншими, ми майже ніколи не кажемо те, що думаємо й відчуваємо.

І так виховуємо в собі неправду і лицемір'я.

І так привчаємо себе підлабузнюватися до сильних і ставитися байдуже до слабших.

І так шириться своєкорисний матеріалізм, а ідеали вигасають.

І все це тільки тому, що ми недооцінюємо справжнє наше чуття, отой безпосередній голос нашої душі, – хоч ми й дуже любимо говорити про нашу чуйність, про нашу надмірну чуйність.

О, які ми чуйні!

І ми задивляємося в дзеркало нашої марнославності.

І, щоб не бачити інших, які нібито ту нашу чуйність занадто вражають, ми замикаємося в нашому егоїзмі.

І все ж наша душа робить розпучливі зусилля, щоб дати нам про себе знати, щоб ми почули її голос, щоб зрозуміли, що вона – живе.

Треба прислухатися до голосу нашої душі»<sup>45</sup>.

Євгена Онацького можна вважати щирим європейцем – за прагненням переймати ідеологічні новації, стандарти культурного й духовного життя того світу, який відкрився переможеним неофітам української державності після поразки революції. Упродовж своїх багаторічних поневірянь, фактично цілого життя, проведеного на чужині, Є. Онацький ніколи не забував про Батьківщину, залишався українцем. Роздуми про вітчизну наповнюють його публіцистику, надають їй інтелектуального блиску й філософської глибини невідчужливої емоційності: «Ні, Батьківщина не відкидається, її здобувається! ... **Батьківщина**, – формулює автор, – **це синтеза духу й території; це синтеза всіх національних вартостей, що їх витворив за час свого історичного життя і що ними живе народ, який заселює ту територію... І саме тому батьківщина існує тільки тоді, якщо існує духово**» (виділено Є. Онацьким – *С.І., Т.Д.*)<sup>46</sup>.

Однак тема України присутня й на рівні побутового, коли якась дрібничка служить приводом до стриманого, але щирого емоційного сплеску. Зворушує незначний, на перший погляд, епізод із римських записок початку 1930-х рр.: «Сьогодні пошта принесла мені блакитну коверту з блакитною карткою. Ніби шматок нашого українського неба. Ніби відрізана частинка жовтоблакитного прапора. Ніби веселий привіт. Ніби спокійну пригадку»<sup>47</sup>. Ще сильніше враження справляє спогад про рідний край, малу батьківщину. Перебуваючи в Заксенгаузені, Є. Онацький уперше за 25 останніх років свого життя побачив сніг. Сніг у Римі випадає вряди-годи на пів години, призводить до «мокречі» й «ожеледиці ... Цей же сніг нагадав мені дитячі роки в далекій, рідній Чернігівщині, де в такому снігу я робив по подвір'ю й садку дорожки, розкидав сніг або й замітав його, щоб можна було вільно пройти до дровитні, до холодника, до воріт і хвіртки...»<sup>48</sup>.

Цю домінуючу світосприйняття Є. Онацького помітили й належно оцінили дослідники його життя й творчості. «В УМЕ переважають гасла з виразним національним та християнським світоглядом, зокрема, з історії та культури. Читаючи їх, так і відчуваєш, що автор – високоерудований учений – уболіває за знедолений український народ і вірить у його майбутнє у вільній, незалежній і соборній Україні», – наголосив М. Мушинка<sup>49</sup>.

Постать Є. Онацького приваблює своєю ерудицією, працездатністю, широким спектром інтелектуальних зацікавленостей. Він залишив потужний слід у культурному, духовному житті українства, насамперед в українській мемуаристиці, журналістиці, ідеології. Вражають і масштаби практичної діяльності цієї непересічної особистості – дипломатія, викладацька робота, підготовка словників, енциклопедії, керівництво багатьма громадськими інституціями в Італії, Аргентині – країнах, де йому судилося жити тривалий час. Ця постать є знаковою і в царині українського політичного життя. Прилучення «римсько-

<sup>45</sup> Онацький Є. Очима душі, голосом серця. Переспіви. Буенос-Айрес: Перемога, 1956. С. 7.

<sup>46</sup> Онацький Є. Спрага справедливості: Нариси з суспільного життя. Буенос-Айрес: Перемога, 1950. С. 108–109.

<sup>47</sup> Онацький Є. У вічному місті: Записки українського журналіста, рік 1930. Буенос-Айрес: Вид-во М. Денисюка, 1994. С. 509.

<sup>48</sup> Онацький Є. У Вавилонському полоні: (спомини). Буенос Айрес: [б. в.], 1948. С. 92.

<sup>49</sup> Мушинка М. Євген Онацький – призабутий український енциклопедист. *Українська енциклопедистика: Мат. III міжн. наук. конф., 22–23 жовтня 2013 р.* Київ, 2014. С. 103.

го українця» до Організації Українських Націоналістів, активне співробітництво в пресових виданнях ОУН засвідчує не тільки невгамовний громадський темперамент діяча, але й чітке розуміння простої істини – за свободу треба боротися всіма доступними методами, а в умовах війни – збройно.

Додаток 1

Онацький Є. Листи з Італії. I. Дещо про фашизм (скорочено)

*«На вас, завзяті-юнаки,  
що возлюбили Україну,  
кладу найкращі гадки,  
мою сподіванку єдину...»*  
М. Старицький

Розпочинаючи ці мої листи до читачів «Розбудови Нації», мушу попередити, щоби не чекали від мене систематичних оглядів економічного й соціального життя нової фашистівської Італії; була б це певно цікава й корисна праця, але вона потребує інших обставин – більшого часу, більшого часопису і більшої спеціалізації. Ставлю собі далеко скромніші завдання – подавати час від часу декілька особистих помічень, думок, фактів, що могли би дати читачеві можливість самому зрозуміти не так систематичний розвиток фашистівського руху та його перетворення в державних формах італійського королівства, як той дух, яким рух той пересякнутий і який надає йому своєрідного змісту й форм.

Хотілось би, щоби наш український емігрант, зануджений у злиденній щоденній боротьбі за шматок хліба, зденерований і розчарований, з підбитими крилами своїх найкращих мрій і сподіванок, – відчував коли не коли подихи живого бадьорого духу, невтомну енергію й запальну віру, що ще доси, не вважаючи на кілька років важкої боротьби, окриляють молодь Італії й ведуть її до все нових і нових досягнень для своєї батьківщини. Хотілось би, щоби, чи то в холодному похмурому Берліні, чи у вохкій задимленій Празі, чи у галасливому сірому Парижі, відчував він також іноді подув пестливого вітру знад Середземного Моря, і чарівну блакить глибокого неба, і пал південного сонця, і зелену росквіш садів та величезних парків, – всю ту красу, що розлита в природі, відбита в музеях та галеріях, визначила цілий напрям діяльності й розвитку старої Італії. Стара й молода Італія... Майже як колишня Малоросія й теперішня Україна... [...]

У розсіяній по цілому світі українській еміграції, здеморалізованій банкрутством першої спроби національно-державної творчості, розбитій ріжними нещасливими орієнтаціями на кілька ворожих і рівно – безсилах таборів, фашистівський італійський рух викликав цілком зрозуміле зацікавлення, і перш за все тим, що він відразу мусів повести збройну боротьбу із своїми італійськими комуністами, що отримували гроші й вказівки з Москви. Здавалося, що український антикомуністичний рух знаходив собі сильного й вірного союзника. Та розчаровання прийшло дуже швидко. Італійський фашизм, заволодівши владою й розчавивши комуністів у себе, перший з усіх, т. з. буржуазних урядів, простягнув дружнню руку московському урядові та поспішився, як казав Мусоліні, «увести Росію знова в коло цивілізованих народів». Цей крок фашистівського уряду був ніби добре відро води на розпалені голови українських інтервенціоністів. Але вода видно швидко випарилася, бо чужі успіхи нерідко запоморочують слабкі голови.

Чимало українських націоналістів почало називати себе залюбки українськими фашистами й шукати підтримки у італійських фашистів. Вони не добачали, що між українським націоналізмом й італійським фашизмом лежить неперехідна поки що прирва, яку може заповнити хіба час та вперта завзята праця.

Італійський фашизм має те спільне з українським націоналізмом, що він теж є перш за все яскраво висловленим націоналізмом. Але поза тим...

Італійський фашизм завжди мав свою державу, яку треба було лише підперти, відремонтувати, підвести нові підмуровання, повставляти побиті вікна, пофарбувати стіни та гарненько причепурити. Перед молодим українським націоналізмом стоїть цілком інше завдання: він мусить ще віднайти свою державу, сприяти можливо скорому та щасливому її народженню й твердою рукою підтримати, коли вона почне здійснюватися на ще кволі ноги.

Ріжниця величезної принципової ваги.

Фашизм є націоналізмом нації державної, ворожої будь-яким ірідентам, готової всіх і вся принести в жертву культурі своєї вже створеної держави.

Український націоналізм є, навпаки, націоналізмом нації недержавної, що тільки й живе ірідентизмом і готовий принести всіх і вся в жертву для зруйнування культу тих держав, що не дають йому жити.

Фашизм, устами найбільшого свого проводиря й ідеолога – Мусоліні, не раз проголошував цілому світові, що він не є крам для експорту. Що він, на місці лише в Італії – і це цілком зрозуміло, бо державний націоналізм виключає всі інші націоналізми, – мусить навіть поборювати їх, бо вбаває в них можливих майбутніх ворогів чи суперників.

Тому власне всі спроби т. з. «фашистів» інших держав – знайти матеріальну підтримку в Римі – завжди знаходили й знаходять вельми зимне прийняття.

Певно, що молодий український націоналізм дещо перейняв вже від італійського фашизму і це перш за все визнання потреби залізної гієрархічної організації та підпорядкування всіх приватних, партійних і класових інтересів інтересам батьківщини. – «Батьківщина понад все». Далі визнання переваги сили духа над силою матерії. У свій час італійські фашисти, а тепер й українські націона-

лісти не піддають своїй справі розрахункам, – вони й без розрахунків знають, що проти них стоїть величезна матеріально-переважаюча сила. Але, далекі від чванькуватих націоналістів бувшої Росії, що намагалися звоювати цілий світ кількістю дурних голів («Шапками закидаєм!»), вони, повні віри й свідомої волі, не підносять старе заязоване гасло: «Борітеся – поборете», – гасло так ганебно спаскуджене його бувшими носителями й тому його більше негідними.

Італійський фашизм й український молодий націоналізм спираються обидва на молодь, активну, неспокійну, шукаючу все нових шляхів, все нових засобів, бо для молоді так само натурально ділати, як для дідів – розважати, – тут навіть більше фізіології, ніж психології. Критики молодого українського націоналізму дивуються, чому саме український молодий націоналізм бере монополію на віру, коли всі інші українські партії так само вірять, бо інакше б не існували. Монополія на віру, розуміється, ніхто не бере й не може брати, але коли фактично виходить, що українські партії в минулому не мали віри, то на то є поважні причини. «Віра без діл мертва єсть», – але й там, де забагато розважності, – замало діла. У час революції пізно думати, – треба робити.

У тому власне є заслуга італійського фашизму перед батьківщиною, що в хвилину смертельної небезпеки, коли державні діди сиділи, почухуючи глибокодумні голови перед примарами комуністичної революції, фінансовим та економічним крахом, господарським безладдям та національними невдачами на полі закордонної політики, – молодь відчула непереможне бажання не розважати, а діяти, і, схопившись за рушницю, почала наводити свій лад, що походив спершу більше на безладдя, – при чому влітало також високодумним головам, – а скінчився повною перемогою «чину» й «віри» над «розважністю» та «розрахунками».

Тим часом нашу українську молодь революція застала невідготовленою, бо вона занадто відчувала на собі авторитет «високошановних» та «заслужених» старших громадян, – у котрих все було, розуміється, окрім одного єдино-потрібного в кожній революції – уміння рішуче й безперестанно ділати. Не працювати, – працездатості у нас, особливо щодо засідань, можна було позаздрити, а власне ділати. За це наша молодь жорстоко заплатила. Тим часом як старші розважали над різними теоретичними, байдужими для життя нації пунктами різних мертворождених програм, радилися й сперечалися, – молодь дисципліновано й свідомо чекала й... гинула. Хтось бо інчий не радився й не чекав.

Тим-то програли ми першу революцію. Тому-то, наче парії, не знаходимо ми для себе місця на банкеті вільних народів...

Але за першою прийде ще друга. Ця знайде нас вже на поготівлі.

З'єднані в одній міцній організації, перейняті палкою любов'ю до батьківщини понад партії й класи, озброєні досвідом своєї й чужих революцій, свідомі своєї мети й своїх завдань, ми зуміємо розбити нарешті прокляті мури...

*«Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод  
Не спинить вас! Зносить і труд, і спрагу, й голод,  
Бо вам призначено скалу сесю розбить» (Ів. Франко).*

*Подается в авторській редакції за періодом:*

**Розбудова нації: орган проводу українських націоналістів. Прага, 1928. Ч. 3. С. 93–96.**

## References

- Bilokin, S. (2016). *Perednie slovo*. Onatskyi Ye. *Ukrainska mala entsyklopediia [Foreword. Onatskyi E. Ukrainian small encyclopaedia]*. Kyiv, Ukraine.
- Demchenko, T. (2016). *Zdobuttia Batkivshchyny: zhyttia ta tvorchist Yevhena Onatskoho [Gaining the Motherland: life and work of Yevhen Onatskyi]*. Chernihiv, Ukraine.
- Demchenko, T., Ivanyska, S. (2016). *Problemno-tematychnyi diapazon bihografichnykh narysiv Yevhena Onatskoho (na prykladi zbirky «Portrety v profil») [Problematic and thematic range of biographical essays by Yevhen Onatskyi (on the example of the collection «Portraits in profile»)]*. *Ukrainska bihografistyka – Ukrainian biographical studies*, 13, P. 204–220.
- Demchenko, T., Ivanyska, S. (2018). *Istoriia stvorennia «Ukrainskoi maloi entsyklopedii» u lystuvanni Yevhena Onatskoho i Romana Bzheshkoho (1957–1968) [History of the creation of the «Ukrainian small encyclopaedia» in the correspondence of Yevhen Onatskyi and Roman Brzeski (1957–1968)]*. *Ukrainskyi arkeohrafichnyi shchorichnyk – Ukrainian archaeological yearbook*, 21/22, P. 861–894. Kyiv, Ukraine.
- Hrytsak, Ya. (1996). *Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX–XX st. [Essay on the history of Ukraine: formation of the modern Ukrainian nation in the 19th–20th c.]*. Kyiv, Ukraine.
- Kentii, A. (2003). *Yevhen Konovalets i pochatky diialnosti OUN: Peredmov. «Ia b'iu v dzvin, shchob zrushty spravu OUN z mertvoty tochky...» [Yevhen Konovalets and the beginnings of the OUN: Foreword. «I am ringing the bell to move the OUN case forward...»]*. Kyiv, Ukraine.
- Lozyskyi, V. (2008). *Ukrainska politychna emihratsiia 1919–1945: dokumenty i materialy [Ukrainian political emigration 1919–1945: documents and materials]*. Kyiv, Ukraine.
- Mirchuk, P. (2003). *Narys istorii Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv [Essay on the history of the Organisation of Ukrainian Nationalists]*. Lviv, Ukraine.
- Mushynka, M. (2014). *Yevhen Onatskyi – pryzabutyi ukrainskyi entsyklopedyst [Yevhen Onatskyi – a forgotten Ukrainian encyclopaedist]*. Kyiv, Ukraine.
- Roh, V. (2011). *Ukrainskyi natsionalizm: Antolohiia [Ukrainian nationalism: Anthology]*. Kyiv, Ukraine.

Stakhiv, M. (1995). «Patsyfikatsiia» Zakhidnoi Ukrainy i moia spivpratsia z polk. Melnykom. *Andrii Melnyk. Spohady ta dokumenty [«Pacification» of Western Ukraine and my cooperation with col. Melnyk. Andrii Melnyk. Memoirs and documents]*. Kyiv, Ukraine.

Zaitsev, O. (2013). *Ukrainskyi integralnyi natsionalizm (1920–1930-ti rr.): Narysy intelektualnoi istorii [Ukrainian integral nationalism (1920s–1930s): Essays on intellectual history]*. Kyiv, Ukraine.

Zhukovskiy, A. (1993). Yevhen Konovalets – u 55-tu richnytsiu smerty. OUN: mynule i maibuttia [Yevhen Konovalets – on the 55th anniversary of his death. OUN: past and future]. Kyiv, Ukraine.

Zinkevych, O. (2009). Oleh Olzhych. Shliakhy zhyttia, tvorchosti y borotby [Oleh Olzhych. Ways of life, creativity and struggle]. Kyiv, Ukraine.

Zinkevych, O., Sverstiuk, Ye. (Ed.). (2009). *Olzhych O. Vybrani tvory [Olzhych O. Selected works]*. Kyiv, Ukraine.

**Демченко Тамара Павлівна** – кандидат історичних наук, доцент, Заслужений працівник освіти України (м. Чернігів, Україна).

**Demchenko Tamara** – candidate of historical sciences, docent, Honored worker of education of Ukraine (Chernihiv, Ukraine).

E-mail: kafistukr@ukr.net

**Іваницька Світлана Григорівна** – доктор історичних наук, доцент кафедри історії України, Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка (м. Суми, Україна).

**Ivanytska Svitlana** – doctor of historical sciences, docent of the department of history of Ukraine, Sumy A.S. Makarenko state pedagogical university (Sumy, Ukraine).

E-mail: roxsolana1964@gmail.com

### **“FOR ME, OUR ‘NATIONALISM’ – ACTUALLY THE HIGHEST SUPRA-PARTISANSHIP...”: YEVHEN ONATSKY AS A MEMBER OF THE OUN**

*The purpose of the article is to analyze the life and worldview of the historian, publicist, public and political figure, native of Chernihiv-Sivershchyna Yevhen Onatsky (1894–1979) in the context of the evolution from socialist and federalist ideas to integral nationalism, to highlight his participation in the Organization of Ukrainian Nationalists, to characterize his communication with E. Konovalets and O. Olzhych, to show what in the experience of Italian fascism attracted his attention and why these observations are significant in the modern era. The proposed work is based on the methods of «new biographical history», which means the study of the individual in the system of socio-cultural communications, and «new intellectual history», which involves the study of historical narrative and the representation/broadcasting of the author’s text to the readership. The scientific novelty: for the first time in scientific literature, the process of involvement of the «Roman Ukrainian» in the OUN and his cooperation in OUN press publications is comprehensively analyzed, Onatsky’s thoughts on the origin and content of totalitarian ideologies and the instructiveness of this experience for the younger current of Ukrainian emigration are presented. The authors conclude that Onatsky left a powerful mark on Ukrainian memoir, journalism, ideology, and in such areas of practice as diplomacy, teaching, preparation of dictionaries and encyclopedias, and leadership of many Ukrainian institutions in Italy and Argentina. Onatsky’s public temperament and communication skills, journalistic pen and analytical mind were in demand in the field of activity of the new political force of the interwar period, the Organization of Ukrainian Nationalists.*

**Key words:** Yevhen Onatsky, Yevhen Konovalets, Oleh Olzhych, Organization of Ukrainian Nationalists, «Rozbudova natsiyi», integral nationalism, Italian fascism.

**Дата подання:** 31 січня 2024 р.

**Дата затвердження до друку:** 29 лютого 2024 р.

#### **Цитування за ДСТУ 8302:2015**

Демченко, Т., Іваницька, С. «Для мене наш “націоналізм” – то власне вища понадпартійність...»: Євген Онацький як член ОУН. *Сіверянський літопис*. 2024. № 2. С. 99–110. DOI: 10.58407/litopis.240211.

#### **Цитування за стандартом APA**

Demchenko, T., Ivanytska, S. (2024). «Dlia mene nash “natsionalizm” – to vlasne vyshcha ponadpartii-nist...»: Yevhen Onatskyi yak chlen OUN [“For me, our ‘nationalism’ – actually the highest supra-partisan-ship...”: Yevhen Onatsky as a member of the OUN]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, P. 99–110. DOI: 10.58407/litopis.240211.

